

Теоретичні та практичні аспекти методики розрахунку прожиткового мінімуму в Україні

М. МАЛЬОВАНІЙ,
кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва

Прожитковий мінімум є базовим соціальним стандартом, розмір якого впливає як на формування фінансових ресурсів системи соціального захисту, так і на рівень життя населення країни. Його формування в Україні має цілу низку недоліків, а саме: штучне заниження цін на товари та послуги при визначенні його розміру, невідповідність споживчого кошика фізіологічним та соціальним потребам сучасної людини, щорічне зниження його реального розміру внаслідок випереджаючої інфляції. На основі комплексного аналізу існуючих проблем автором запропонована низка пропозицій щодо удосконалення як методики розрахунку прожиткового мінімуму в Україні, так і змісту та структури споживчого кошика.

Прожиточный минимум является базовым социальным стандартом, размер которого влияет как на формирование финансовых ресурсов системы социальной защиты, так и на уровень жизни населения страны. Его формирование имеет целый ряд недостатков, а именно: искусственное занижение цен на товары и услуги при определении его размера, несоответствие потребительской корзины физиологическим и социальным потребностям современного человека, ежегодное снижение его реального размера вследствие опережающей инфляции. На основе комплексного анализа существующих проблем автором предложен ряд предложений по совершенствованию как методики расчета прожиточного минимума в Украине, так и содержания и структуры потребительской корзины.

Living wage is the basic social standard the size of which influences both the financial resources formation of the social security system and the living standard of the population of a state. Its formation in Ukraine has such shortcomings as artificially low prices for goods and services while defining its size, nonconformity of the consumer basket with the physiological and social needs of a modern man, the annual reduction of its real size because of the forestalling inflation. On the basis of the complex analysis of the existing problems some suggestions about the elaboration of both the calculation method of the living wage in Ukraine and contents and structure of the consumer basket.

Ключові слова: прожитковий мінімум, соціальний захист, рівень життя населення, споживчий кошик.

Актуальність проблеми. Одним з основних базових соціальних стандартів, розмір якого впливає на більшість соціальних гарантій, а, отже, і на потребу у фінансових ресурсах системи соціального захисту населення, є прожитковий мінімум. Водночас, прожитковий мінімум як показник, пов'язаний з фізіологічними та соціальними потребами людини, прямо впливає на рівень життя населення країни. Зважаючи на те, що нині у світі відбувається активне реформування систем соціального захисту, що супроводжується змінами в організації, формах, принципах та методах фінансування, надзвичайно актуальним є розгляд теоретичних та практичних аспектів використання прожиткового мінімуму, зокрема методологічних проблем визначення його розміру в Україні.

Наукові дослідження з питань теорії та практики використання прожиткового мінімуму висвітлені в наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, Р. Анкера, Джона А. Райни, А. Борнеуф,

Л. Сміта, М. Руженського, Л. Новосельської, А. Писаревської, М. Деліні, О. Пищуліної, Г. Щербатої та інших. Проте, незважаючи на досить широке коло розглянутих теоретичних та практичних питань, актуальною залишається проблема цілісного та комплексного дослідження теоретичних та практичних проблем використання прожиткового мінімуму в Україні.

Постановка завдання. Мета пропонованої статті полягає у вдосконаленні методики визначення прожиткового мінімуму в Україні на ґрунті комплексного дослідження факторів, що впливають на його розміри.

Виклад основного матеріалу. В Україні прожитковий мінімум почав використовуватися з 2000 р., коли було прийнято Закон України «Про прожитковий мінімум»¹. У цьому Законі вперше дано визначення прожиткового мінімуму як «вартісної величини достатньої для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування (далі — набір продуктів харчу-

¹ Закон України «Про прожитковий мінімум» №966-XIV від 15 липня 1999 року [Електронний ресурс] // . — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ano/966-14>.

вання), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі — набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі — набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості». Було також закріплено нормативний метод обрахунку прожиткового мінімуму та визначені групи населення, для яких він застосовується (діти віком до 6 років; діти віком від 6 до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність).

Нині прожитковий мінімум є базовим соціальним стандартом, який впливає на розмір більшості державних соціальних гарантій в Україні. Показник прожиткового мінімуму використовується для оцінки рівня життя, встановлення мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, визначення права на соціальну допомогу. Його розмір також використовується при визначенні податкової соціальної пільги, а також при обмеженні як граничних розмірів доходу, з якого сплачуються страхові внески, так і граничної величини пенсії за віком. Тому в Україні, на відміну від багатьох країн світу, визначення прожиткового мінімуму прямо впливає на розміри майже усіх соціальних гарантій, що відповідним чином позначається на формуванні потреби у фінансових ресурсах системи соціального захисту населення. Така залежність більшості важливих соціальних гарантій в Україні від величини прожиткового мінімуму призвела до появи у деяких науковців та багатьох чиновників аргументів проти його підвищення. Проте, на наше переконання, підвищення розміру прожиткового мінімуму не несе у собі значного фінансового навантаження як на систему державних фінансів, так і на систему соціального страхування, оскільки впливає не лише на зростання видаткової частини бюджетів усіх рівнів та фондів соціального страхування, а й на формування їхньої дохідної бази. Підвищуючи розмір прожиткового мінімуму, ми прямо впливаємо на:

- розмір мінімальної заробітної плати, а з нею на фонд оплати праці в країні, який є одним з основних джерел наповнення як фондів соціального страхування (за рахунок сплати страхових внесків), так і бюджетів усіх рівнів (за рахунок сплати податку на доходи фізичних осіб);

- розмір інших соціальних гарантій, що веде до зменшення бідності та скорочення чисельності населення, яке потребує соціальної допомоги з боку держави (соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії тощо).

Водночас, зауважимо, що будь-яке підвищення розміру прожиткового мінімуму повинно бути належ-

ним чином обґрунтовано з урахуванням тієї соціально-економічної ситуації, яка склалася в країні на відповідний період.

В Україні прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, за поданням Кабінету Міністрів України щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України та публікується в офіційних виданнях.

Основними показниками, які враховуються при визначенні розміру прожиткового мінімуму в Україні, є мінімальний споживчий бюджет. Мінімальний споживчий бюджет — це набір продовольчих і непродовольчих товарів і послуг у натуральному та вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини. Розрахунок мінімального споживчого бюджету здійснюється, виходячи із наборів продуктів харчування, мінімальних наборів непродовольчих товарів та послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656.

Безпосередньо методика розрахунку прожиткового мінімуму затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення» від 14 квітня 2000 р. Розрахунки вартісних величин наборів здійснюються по кожному продукту і товару, для кожної соціально-демографічної групи, виходячи із норми та середньої ціни, а також із врахуванням статеві-вікової структури населення. Таких позицій, наприклад, для працездатних громадян у продуктивній групі налічується 42, непродовольчих товарів — 49, товарів загально сімейного вжитку — 49, послуг — 23. Сума вартостей відповідних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг визначає прожитковий мінімум у розрахунку на місяць для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп.

Вартість споживчого кошика залежить від рівня цін на відповідні товари та послуги, які включені до нього. Така методика застосовується у більшості країн світу, які використовують нормативний метод обрахунку прожиткового мінімуму. Водночас, для визначення вартості кожного окремого товару або послуги в Україні використовується найнижча ціна, яка склалася на ринку. Проте, у багатьох країнах світу, при цьому беруться до уваги ціни лише 10 найбільших виробників товару, які можуть забезпечити достатню якість запропонованої продукції².

²Richard Anker A new methodology for estimating internationally comparable poverty lines and living wage rates // Working Paper No. 72. Geneva: International Labour Organization, 2005. — P. 10–11.

Незважаючи на те, що в цілому методика розрахунку прожиткового мінімуму в Україні відповідає міжнародним стандартам, рекомендаціям МОП та ПРООН, процес його формування, встановлення та затвердження постійно супроводжується науковими дискусіями. На основі аналізу наукових досліджень нами виявлено основні проблеми та зауваження до обрахунку та використання прожиткового мінімуму в Україні, які знаходяться в колі зору вітчизняних науковців: 1) невідповідність набору споживчого кошика, який використовується для розрахунку прожиткового мінімуму в Україні сучасним реаліям; 2) невідповідність існуючого набору продуктів харчування фізіологічним потребам людини; 3) недотримання ст. 3 Закону України «Про прожитковий мінімум» щодо періодичності перегляду споживчого кошика; 4) невідповідність темпів зростання розміру прожиткового мінімуму розмірам інфляції; 5) занижений рівень цін на товари та послуги при обрахунку прожиткового мінімуму.

На нашу думку, більшість досліджень неоліків розрахунку прожиткового мінімуму носять хаотичний характер, що не дає змоги цілісно та об'єктивно оцінити сучасну методику його розрахунку та визначити основні напрями щодо її удосконалення. Тому, для оцінки розміру прожиткового мінімуму та його відповідності фізіологічним та соціальним потребам українця було розроблено методику його оцінки.

Основою для розрахунку прожиткового мінімуму є мінімальний споживчий кошик, головну частину якого, як вірно зазначає О. Пищуліна³, складає набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць. Це підтверджується і статистичними даними по Україні, які свідчать, що питома частка витрат на продукти харчування в прожитковому мінімумі в Україні протягом усього періоду його застосування коливалася у межах 50–60%. Набір продуктів харчування, який використовується для розрахунку прожиткового мінімуму в Україні, був затверджений у 1992 р. інститутом харчування МОЗ України на основі нормативів, розроблених Ленінградським інститутом гігієни праці у 1990 р. Основною вимогою до продуктового кошика є відповідність за фізичним складом та енергетичною цінністю фізіологічним потребам людини. Відомо, що загальна кількість калорій, яка потрібна для нормальної життєдіяльності людини, залежить від віку, статі, здоров'я, клімату, вагітності та рівня фізичної активності. Більшість країн світу при розрахунку прожиткового мінімуму або межі бідності

спрощують нормативи потреби в калоріях, проте намагаються дотримуватися національних та міжнародних стандартів, які визначають гранично допустимі норми споживання продуктів харчування у день за калорійністю. Слід відзначити, що міжнародні організації визначають ці норми, враховуючи як соціальний, так і економічний стан країни. Наприклад, Світовий банк визначає, що гранична норма харчування для країн, що розвиваються, становить 2200 ккал/добу, у країнах Азії – 2140 ккал/добу, а у розвинутих країнах світу – 2250 ккал/добу, а гранична норма для світу у середньому становить 2010 ккал/добу⁴. Світова продовольча програма ООН (WFP) та Агенство ООН у справах біженців (UNHCR) визначає мінімальний обсяг харчування, який складає 1900–2100 ккал/добу, а Продовольча організація ООН (ФАО) – 2150 ккал/добу⁵. Водночас, національні стандарти відрізняються від міжнародних, але, як свідчить практика, є не меншими.

В Україні мінімальні норми харчування визначаються трьома основними документами:

1. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення»;

2. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2 грудня 1999 р. №834/4127 «Про затвердження норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії»;

3. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 «Деякі питання продовольчої безпеки».

Порівняємо наскільки мінімальні норми по харчуванню, закладені у прожитковий мінімум в Україні відповідають міжнародним та національним стандартам щодо мінімальних норм харчування за калорійністю.

Результати порівняння свідчать, що норми харчування за енергетичною цінністю, які закладені у прожитковий мінімум, у більшості пунктів не відповідають ні національним, ні міжнародним нормам. Якщо ситуація з дітьми більш-менш нормальна, то норми харчування, закладені для працездатного та непрацездатного населення, не можуть забезпечити фізіологічне існування людини. Так, наприклад, енергетична цінність продуктів харчування для працездатного населення (2790,8 ккал/добу) може задовольнити фізіологічні потреби чоловіка віком 18–29 років вагою не більше 70 кг, який зайнятий легкою працею (водій

³ Пищуліна О. М. Зміна методики розрахунку прожиткового мінімуму – крок до реформування соціальної політики / О. М. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №1 (10). – С. 107.

⁴ Richard Anker A new methodology for estimating internationally comparable poverty lines and living wage rates // Working Paper No. 72. Geneva: International Labour Organization, 2005. – P. 16.

⁵ Алтухов А. Методология и методика определения уровня продовольственной безопасности страны / А. Алтухов // АПК: экономика, управление. – 2006. – №8. – С. 2.

трамваю, пакувальник, продавець промтоварів тощо), або жінки віком 18–29 років вагою не більше 70 кг, яка зайнята працею середньої важкості (лікар-хірург, текстильник тощо). Якщо ж людина займається більш важкою працею (доярка, будівельник, металург, комбайнер тощо) та її вага становить більше 70 кг, набір продуктів харчування, закладений у прожитковий мінімум, не в змозі забезпечити нормальної життєдіяльності людини, що прямо суперечить ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум».

Якщо порівнювати з нормами ВООЗ та ФАО, то енергетична цінність продуктового кошика відповідає лише на 50–70%, що суперечить ст. 3 Закону України «Про прожитковий мінімум», де прямо вказано, що «Набір продуктів харчування формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування, виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я». Для непрацездатних осіб енергетична цінність продуктового набору взагалі за більшістю норм знаходиться нижче гранично допустимих меж.

Вагомою складовою для нормальної життєдіяльності людини є не лише енергетична цінність продуктового кошика, а також його склад, структура та відповідність споживання окремих видів продуктів раціональним нормам.

У табл. 1 проаналізовано рівень споживання основних продуктів харчування, закладених у продуктивний кошик, та раціональних норм, які рекомендовані Міністерством охорони здоров'я України та Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Норми продуктів, закладених у прожитковий мінімум для працездатного населення, за більшістю позицій не відповідають національним та міжнародним нормам. Лише споживання хліба перевищує національні норми на 22,18% та міжнародні — на 2,41%. Все це свідчить про недоліки продуктового кошика, що відповідним чином позначається і на його енергетичній цінності. Занепокоєння також викликає його структура та склад. У продуктовому кошику відсутня ціла низка продуктів, які є важливими для забезпечення нормальної життєдіяльності людини. Наприклад, у продуктовому кошику працездатного та непрацездатного населення не передбачено споживання солі, спецій, будь-яких напоїв (алкогольних та безалкогольних), чаю, мінеральної води тощо. Водночас, слід відмітити, що структура продуктового кошика в

цілому відповідає міжнародним стандартам⁶, коли основна частина калорій та фізіологічних елементів (білків, вуглеводів та жирів) отримується за рахунок споживання хлібопродуктів, овочів та фруктів. Меншою мірою передбачається споживання м'ясних та молочних продуктів, риби та яєць.

Поряд з невідповідністю продуктового кошика фізіологічним потребам людини набір непродовольчих товарів та послуг також є неадекватним сучасним реаліям. При використанні норм та нормативів науковці виділяють одну важливу проблему, яка полягає у тому, що визначення того, що можна вважати адекватним або нормальним рівнем (за кількістю і якістю), є доволі умовним⁷. Це вимагає більш детального підходу до розуміння поняття «нормальне функціонування людини» і оцінки відповідності використовуваного в Україні переліку товарів та послуг і нормативів їх споживання цьому поняттю. У світовій економічній думці останнього часу все більшого розповсюдження набуває теорія «людського капіталу», прихильники якої (Т. Шульц, Г. Беккер, Е. Денісон, Р. Солоу, Дж. Кендрік, С. Кузнець, С. Фабрикант, І. Фішер, Р. Лукас) вважають, що будь-яке суспільство зможе добитися як зростання виробництва, так і більш рівномірного розподілу його результатів (ВВП), якщо буде більше інвестувати в відтворення робочої сили (освіту, медицину, культуру тощо). Оскільки людина має як фізіологічні (природні), так і соціальні (набуті) якості, то відтворення робочої сили повинно забезпечувати її розвиток біологічних та соціальних рис одночасно. Тому виділяють два види такого відтворення: просте та розширене. Відтворення тільки фізичної сторони робочої сили, тобто людини як біологічної істоти, означає просте відтворення і відповідає нижній межі вартості праці. Відтворення соціальної сторони робочої сили відноситься до розширеного відтворення і відповідає вищій межі вартості праці. Якщо просте відтворення включає в себе задоволення первинних потреб людини (їжа, одяг, житло тощо), то розширене відтворення включає задоволення потреб більш високого порядку. Слід відзначити, що потреби з розвитком суспільства та техніки постійно змінюються шляхом переходу предметів розкоші до категорії предметів першої необхідності. У багатьох країнах світу до них уже включаються потреби в особистих засобах пересування (автомобілі), мобільного зв'язку, інформації, відпочинку тощо. Ми цілком підтримуємо думку О. Леонової, яка зазначає, що: «Человек, ограничивающий круг своих потребностей элементарными нуждами, неизбежно деградирует. Постепенно деградирует и общество, в котором стоимость воспроизводства основной рабо-

⁶ Richard Anker A new methodology for estimating internationally comparable poverty lines and living wage rates // Working Paper No. 72. Geneva: International Labour Organization, 2005. — P. 18–23.

⁷ Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: Монографія / за заг. ред. Ільчука Л. І., Давидюк О. О., Кривобок Ю. В. — Херсон: Вид-во ПП «Вишемирський В. С.», 2010. — С. 266.

Таблиця 1

Аналіз норм споживання основних видів харчових продуктів працездатним населенням, закладених у продуктовий кошик національними та міжнародними нормами

Вид продукту	Раціональна норма споживання (рекомендована МОЗ України), кг/рік на 1 особу	Раціональна норма споживання (рекомендована ВООЗ), кг/рік на 1 особу	Мінімальна норма споживання, кг/рік на 1 особу	Рівень відповідності мінімальних норм споживання раціональним, %	
				до норм МОЗ України	до норм ВООЗ ООН
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	83	70,1	53	63,86	75,61
Молоко і молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380	359,9	148,5	39,08	41,26
Яйця, шт.	290	243	220	75,86	90,53
Риба і рибопродукти	20	8,3	13	65,00	156,63
Цукор	38	36,5	37	97,37	101,37
Олія	13	-	7,1	54,62	
Картопля	124	96,7	95	76,61	98,24
Овочі і баштанні	161	140,3	110	68,32	78,40
Фрукти і ягоди (без переробки на вино)	90	80,3	64	71,11	79,70
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно, борошно, крупи, бобові)	101	120,5	123,4	122,18	102,41

чей силы соответствует её нижней границе»⁸. Тому під «нормальним функціонуванням людини» ми розуміємо те, що розмір прожиткового мінімуму має забезпечувати саме розширене відтворення людини, оскільки така політика позитивно впливатиме не лише на збільшення рівня доходів населення, а й на розвиток усього суспільства через зростання продуктивності праці. Ще Альфред Маршалл у своїх дослідженнях приходив до висновку, що «каждому виду труда, в любую эпоху и в любом районе, свойствен, с одной стороны, более или менее четко определенный доход, необходимый лишь для поддержания существования работников данной профессии, а с другой — более высокий доход, требующийся для обеспечения полной производительности их труда»⁹. В Україні затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656 споживчий кошик не включає цілу низку товарів та послуг, які є необхідними сучасній людині. Наприклад, у цьому переліку відсутні витрати на медицину (а вони можуть становити до 50–60% усіх витрат), освіту, відпочинок, послуги Інтернету, на будівництво та купівлю житла, для непрацездатних осіб — на транспортні послуги тощо. Ігнорування цих витрат у прожитковому мінімумі не відповідає принципам його

формування, закріпленим в Законі України «Про прожитковий мінімум», а також міжнародним стандартам, визначеним Європейською соціальною хартією та Конвенціями МОП. Норми та нормативи тих товарів та послуг, які все-таки закладені до споживчого кошика, не відповідають сучасним реаліям та не можуть забезпечити навіть мінімального рівня життя людини, не говорячи про її повноцінний розвиток.

Однією з причин того, що вміст споживчого кошика не відповідає потребам сучасної людини, є те, що він не переглядався з 2000 р. Водночас, розрахований розмір прожиткового мінімуму навіть по мінімальному набору продовольчих та непродовольчих товарів, затверджених у 2000 р., набагато нижчий від реального. Так, наприклад, Федерація профспілок України щомісячно проводить моніторинг прожиткового мінімуму, за результатами якого зазначає, що прожитковий мінімум в Україні занижений на 20–30%.

Таке становище виникло з двох причин:

- по-перше, у 2000 р., коли розраховували вперше показник прожиткового мінімуму, були використані занижені ціни багатьох товарів;
- по-друге, використання занижених цін тривало протягом усього періоду розрахунків прожиткового

⁸ Леонова О. Г. Воспроизводство рабочей силы: социальный аспект [Електронний есурс] // — Режим доступу: <http://www.rusrand.ru/Doklad5/Leonova.pdf>.

⁹ Маршалл А. Принципы политической экономии: в 3 тт. / пер. с англ. Р. И. Столпера, В. Т. Рысина и В. И. Бомкина. — М.: Прогресс, 1983–1984. — Серия «Экономическая мысль Запада». — Т. 1. — С. 128.

мінімуму, що призвело до значного розриву його номінального розміру від фактичного (розрахованого за реальними середньореалізаційними цінами по країні).

Реальний розмір прожиткового мінімуму перевищує номінальний на 30–40%. Все це призводить до того, що зростання прожиткового мінімуму, яке спостерігається щороку, не компенсує навіть впливу інфляції. Оскільки від розміру прожиткового мінімуму в Україні залежить більшість соціальних гарантій (зокрема мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія), то невідповідність темпів зростання прожиткового мінімуму інфляції призводить до скорочення реальних доходів населення, а з цим до збільшення рівня бідності. Водночас, слід відзначити, що розмір прожиткового мінімуму в Україні у розрахунку на одну особу в день дещо перевищує міжнародні показники бідності. У світовій практиці нині використовується п'ять рівнів бідності, розроблені американськими вченими Chen і Ravallion (2010): (I) \$ 1.00 в день; (II) \$ 1,25; (III) \$ 1,45 (лінія для інфляції в США); (IV) \$ 2.00 (є середнім показником національної межі бідності для країн з перехідною економікою); (V) \$ 2,50 (середня лінія бідності для усіх країн, окрім 15 найбідніших). Показники подані в доларах за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Для країн Центральної та Східної Європи ООН визначила межу бідності у розмірі 4,3\$ за ПКС¹⁰. Розмір прожиткового мінімуму в Україні майже у два рази перевищує цей показник. Це досягається лише завдяки тому, що національна валюта України є однією з найбільш недооцінених не лише в Європі, а й у світі в цілому¹¹. Якщо номінальний валютний курс в Україні у 2010 р. становив 1\$ США – 7,8 грн, то за ПКС цей курс був 1\$ США – 3,57 грн, або у 2,2 разу меншим. Проте, незважаючи навіть на недооцінку гривні, за розмірами прожиткового мінімуму Україна знаходиться поряд з бідними країнами світу, що свідчить про його низький розмір навіть відносно економічного розвитку України.

Водночас, при визначенні розміру прожиткового мінімуму не дотримується раціональна структура споживчого бюджету. Раціональний споживчий бюджет відображає споживання товарів і послуг, забезпеченість предметами культурно-побутового та господарського призначення у відповідності з науково обґрунтованими нормами та нормативами задоволення раціональних (розумних) потреб людини. Раціональна структура споживчого бюджету має бути наступною: витрати на продукти харчування не повинні перевищувати 30%, непродовольчі товари 47% (із них тканини, одяг, взуття 20%; меблі, пред-

мети культури і побуту 18%; інші товари 9%) і всі послуги 23%. Фактична структура споживання населення далека від раціональної. За даними Міністерства праці та соціальної політики України, у споживчому кошику на початок 2012 р. для працездатного населення продукти займають 54,9%, послуги – 25,1%, непродовольчі товари – 16,5%¹².

Така неадекватність прожиткового мінімуму породжує дезорієнтацію в соціальній політиці загалом і в політиці забезпечення доходів населення зокрема. За Конституцією, в Україні як соціальній державі доходи громадян мають бути не нижчими за прожитковий мінімум, що є стандартом та державною гарантією мінімальних потреб людини. Проте середній показник шкали доходів населення за деякими видами економічної діяльності менший за вартість споживчого кошика, і його забезпечення не гарантує забезпечення конституційних прав. Досить показове становище з мінімальною заробітною платою, яка, згідно з законодавством, повинна визначатися на рівні прожиткового мінімуму (а відповідно до вимог Європейської соціальної хартії має складати більше 2,5 розміру прожиткового мінімуму). Лише з 1.01.2010 р. розмір мінімальної заробітної плати в Україні досяг рівня прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Проведений аналіз методики формування прожиткового мінімуму та його недоліків в Україні дозволяє стверджувати, що поки що його наповнення, структура та вартісний розмір можна охарактеризувати як соціальний мінімум, який, на нашу думку, не може задовольнити ні фізіологічні, ні соціальні потреби людини. Тому назріла нагальна проблема формування такої методики розрахунку розміру прожиткового мінімуму, який би відповідав якісно новим вимогам до соціальних стандартів, виходячи з умов нормальної життєдіяльності людини.

Для цього нами розроблено низку пропозицій щодо удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму, що дозволить забезпечити виконання основних вимог, які ставляться перед нею:

- 1) відповідність – використання вимог, норм та нормативів повинно відповідати положенням Законів України та нормативних актів, які регулюють їх застосування;
- 2) комплексність – на основі прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту має здійснюватися розрахунок усіх соціальних гарантій та виплат, що здійснюються у системі соціального захисту;
- 3) системність – при розрахунку прожиткового мінімуму слід дотримуватися взаємозв'язку вимог,

¹⁰ Цілі розвитку тисячоліття: Україна. – К.: ПП «ЕКМО», 2003. – С. 8

¹¹ Для прикладу: у Польщі у 2010 р. 1\$ США – 2,98 польських злотих (PLN), то за ПКС цей курс був 1\$ США – 1,85 польських злотих (PLN), або в 1,61 разу меншим; у Російській Федерації у 2010 р. 1\$ США – 30,4 російських рублів (RUB), то за ПКС цей курс був 1\$ США – 15,99 російських рублів (RUB), або у 1,9 разу меншим.

¹² Розрахунок прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць [Електронний ресурс] // . – Режим доступу: http://www.fpsu.org.ua/images/stories/images/2012/March/260312/tab1_rozrach_260312.jpg.

норм, нормативів та правил шляхом узгодження їх розмірів;

4) оптимальність — включення вимог, норм, нормативів і правил повинно відбуватися з точки зору їх практичної значущості, апробованості та загальності;

5) науковість — в основу соціальних стандартів повинні бути покладені науково-обґрунтовані соціальні нормативи;

6) об'єктивність — встановлені вимоги, норми, нормативи та правила мають бути об'єктивно перевірені;

7) однозначність — виклад вимог, норм, нормативів та правил має не припускати їх неоднозначного трактування;

8) актуальність — вимоги, норми, нормативи та правила повинні періодично оновлюватися, виходячи із сучасних вимог суспільства.

Основними напрямками удосконалення діючої методики розрахунку прожиткового мінімуму ми вбачаємо:

1. Застосування при розрахунку прожиткового мінімуму комбінованого методу, який включає у собі нормативний та відносний. Оскільки протягом часу використання прожиткового мінімуму набір непродовольчих товарів та послуг був неадекватним тим вимогам, які властиві сучасному суспільству (занижені норми, відсутність багатьох необхідних товарів та послуг), а самі нормативи використання певних товарів

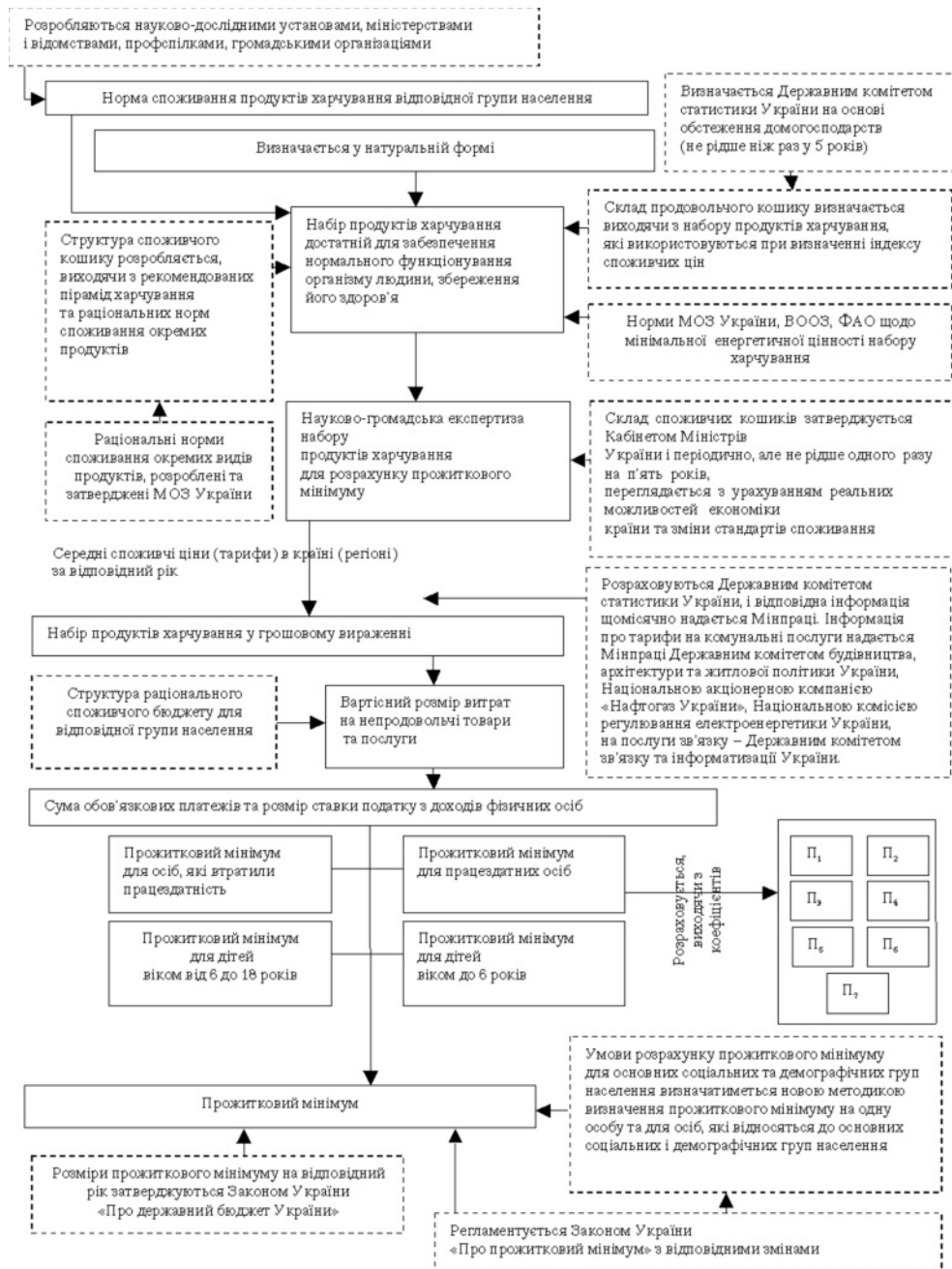

Рис. 1. Удосконалена методика визначення прожиткового мінімуму в Україні (розроблено автором)

в Україні достатньо важко обраховувати, то пропонується вартість витрат на непродовольчі товари та послуги визначити за допомогою відносного методу — тобто як частку від розміру витрат на продовольчі товари. Суму витрат на продовольчі товари пропонуємо визначати, використовуючи раціональну структуру споживчого бюджету. Водночас, враховуючи складну економічну та фінансову ситуації, а також повільну перебудову системи соціального захисту, доцільним буде поступовий перехід до раціональної структури споживання. Перший розрахунок прожиткового мінімуму за запропонованою методикою слід здійснити у 2015 р., виходячи з питомої ваги витрат на харчування 55% і зменшуючи її щороку на 1 в. п., щоб до 2030 р. довести її до 40%.

Таким чином, за використання нормативно-відносного методу, величина прожиткового мінімуму являтиме собою сумарну вартісну оцінку продуктового набору (мінімального продовольчого кошика) і відповідної останній за часткою витрат вартості непродовольчих товарів і послуг з додаванням величини податків:

$$C_{mini} = C_{fi} + C_{gi} + C_{si} + C_{ti}$$

де C_{mini} — величина прожиткового мінімуму i -ої статевовікової групи населення,

C_{fi} — вартісна оцінка продуктового набору (мінімального продовольчого кошика) i -ої статевовікової групи населення.

$$C_{fi} = \sum_{j=1}^i Q_{ji} * P_j$$

Де Q_{ji} — норматив споживання j -го продукту харчування i -ої статевовікової групи населення,

P_j — середня ціна j -го продукту харчування,

C_{gi} — вартісна оцінка споживання непродовольчих товарів i -ої статевовікової групи населення,

C_{si} — вартісна оцінка витрат на платні послуги i -ої статевовікової групи населення,

C_{ti} — витрати на податки i -ої статевовікової групи населення.

$$C_{gi}, si, ti = C_{fi} * (K_{gi}, si, ti: K_{fi})$$

Де K_{fi}, g_i, s_i, t_i — показники структури прожиткового мінімуму i -ої статевовікової групи населення.

i — приймає значення від 1 до 5:

при $i = 1$ — працездатне населення,

$i = 2$ — непрацездатне населення,

$i = 3$ — діти віком до 6 років,

$i = 4$ — діти від 6 до 18 років,

$i = 5$ — в середньому за всіма статевовіковими групами.

j — приймає значення за кількістю товарів, ціни на які рееструються для розрахунку прожиткового мінімуму.

2. З метою повного задоволення сучасних потреб людини у продовольчих товарах, які б повністю від-

повідали національній та міжнародним фізіологічним нормам, пропонується здійснити актуалізацію набору продуктового кошика. Основою може слугувати набір продовольчих товарів, які використовує Державний комітет статистики України для розрахунку індексу споживчих цін. Враховуючи рекомендовані продовольчі піраміди, раціональні норми споживання окремих видів продуктів та фізіологічні норми, слід розробити новий продовольчий кошик як за вмістом, так і за якістю, який буде основою для розрахунку розміру витрат на продукти харчування.

3. Перегляд вартісного розміру продовольчого кошика, а з ним і розміру прожиткового мінімуму, слід здійснювати щокварталу з урахуванням зміни середніх цін на продукти, що включені до нього. З метою забезпечення прозорості обрахунку прожиткового мінімуму та можливості його моніторингу з боку громадськості його розрахунок та середні ціни на продукти харчування слід друкувати у засобах масової інформації та розміщувати в обов'язковому порядку на сайті Міністерства праці та соціальної політики.

4. Перегляд вмісту продовольчого кошика слід здійснювати, виходячи зі змін структури споживання продуктів харчування середньостатистичного українця.

5. З метою задоволення потреб окремих категорій населення, окрім стандартних статево-вікових груп, вважаємо за доцільне розрахувати прожитковий мінімум за типами родин та іншими соціально-економічними ознаками:

1). Типи родин: родина без дітей (Π_1), родина з дітьми (стандартна сім'я з 4 чол., діти-хлопчик, дівчинка) (Π_2), багатодітна родина (Π_3). Диференціація родин виявляється, зокрема, у співвідношеннях працюючих членів родини та утриманців тощо;

2). Рівні забезпеченості. Особи похилого віку (з підвищеною потребою у ліках) (Π_4), інваліди (Π_5), студенти (у тому числі ті, що мешкають у гуртожитку) (Π_6), працівники, зайняті у галузях, де оплата праці істотно нижча від середньої (Π_7).

Розрахунок розміру прожиткового мінімуму для цих груп буде проводитися, виходячи з його розміру для основних статево-вікових груп.

Висновки. Запропоновані зміни щодо методики розрахунку прожиткового мінімуму сприятимуть зменшенню рівня бідності серед населення, підвищенню рівня здоров'я, поліпшенню трудового потенціалу та зростанню продуктивності праці. Водночас, поступове впровадження запропонованих змін не зумовлюватиме на зростання фінансового навантаження на систему соціального захисту і дасть час на адаптацію інших соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії тощо), які залежать від розміру прожиткового мінімуму.